

Minna Harjula

Perhelisä yhteiskuntakokemuksen raamittajana

Sosiaaliturva uuden ja vanhan rajapinnalla 1940-luvun Suomessa

Vähävaraisille suurperheille vuodesta 1943 lähtien myönnetty perhelisä oli osa aikakauden perheitä tukevaa sosiaalipolitiikkaa. Toisin kuin suomalaisen hyvinvointivaltion kulmakiviksi edelleen mielletävät äitiysavustus äitiyspakkauksineen (1937), neuvolat (1944) tai lapsilisä (1948), vuonna 1974 lakkautettu perhelisä on jäänyt hyvinvointivaltion tutkimus- ja muistelutraditiossa kuitenkin vähälle huomiolle.¹

Perhelisää saaneiden perheiden määrä kolminkertaistui 1940-luvun aikana ja näissä perheissä elävien lasten kokonaismäärä ylisi vuosikymmenen taitteessa jo liki 400 000:een. Perheiden suuri koko teki avustuksesta ensimmäisen massamittaisen etuuden: vuonna 1944 perhelisä oli osa joka kuudennen lapsen arki-kokemusta, ja avustusperheiden vanhemmat mukaan lukien etuus kosketti vuosikymmenen lopulla arviolta joka kahdeksatta suomalaista. Vaikutuspiirinsä laajuudella perhelisä ohitti siten köyhäinavun ja äitiysavustuksen, mutta jäi vuosikymmenen lopulla yli miljoonalle lapselle myönnetyn lapsilisän varjoon.²

Perhelisä oli sekoitus vanhaa ja uutta. Se muistutti köyhäinapua sikäli, että se oli tavaramuotoinen avustus, jonka käyttöä valvottiin. Perhelisä ei kuitenkaan ollut köyhäinavun kaltainen takaisinperittävä laina eikä avunsaaja joutunut holhokin asemaan. Perhelisän – sekä vuoteen 1949 asti myös äitiysavustuksen – myöntämiseen sisältyi harkinnanvaraisuutta, mutta nämä avustukset eivät olleet köyhäinavun tavoin täysin tapauskohtaisesti päätettäviä. Ne edustivat uudenlaista, tiettyjen kriteerien nojalla yhdenmukaisesti myönnettävää tukimuotoa, jota 1950-luvulla alettiin nimittää sosiaaliavustukseksi. Kertaluontoiseen äitiysavustukseen verrattuna perhelisä oli ensimmäinen säännöllisesti maksettu etuus. Perhelisän edelläkävijäasema katosi kuitenkin jo loppuvuonna 1948, kun kaikille alle 16-vuotialle lapsille rahana myönnetty lapsilisä alkoi luoda uudenlaista tulkintaa yhteiskunnallisen avustamisen kriteereistä ja käytännöistä.³ Uudenlaisten etuuk-sien yleistyessä perhelisä alettiin 1960-luvulle tul-taessa mieltää vanhanaikaiseksi ja holhoavaksi jäänteeksi, joka ei kuulunut hyvinvointivaltioon.⁴

1. Esim. Näin sosiaaliturva on rakentanut Suomea, <http://blogi.kansanelakelaitos.fi/arkisto/4079> (25.9.2020); Antero Peräläinen, Yhteiskunnan tuki lapsiperheille. Teoksessa *Perheen puolesta. Väestöliitto 1941–1991*. Väestöliitto 1991, 80–127; Tapio Bergholm, Työmarkkinajärjestöt ja Suomen lapsilisäjärjestelmän synty. *Yhteiskuntapolitiikka* 68:1 (2003), 63–76; Olli Kangas, Lapsilisät. Tuotantopalkkio vai kustannusten tasaus? Teoksessa Tapani Paavonen & Olli Kangas (toim.) *Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana. Suomen eduskunta 100 vuotta* 8. Edita 2006, 290–312; Helene Laurent, *Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota. Lastennewoloiden kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa 1904–1955*. Helsingin yliopisto 2017; Adapting and Adopting the Finnish Baby Box. CHPHMBLOG, <https://bmdoyleblog.wordpress.com/2018/10/09/adapting-and-adopting-the-finnish-baby-box/> (21.9.2020); Äitiyspakkaus tunne-esineenä. Hyvinvointivaltion sosiomateriaalinen kokemus 1930-luvulta 2000-luvulle, <https://www.tuni.fi/fi/tutkimus/aitiyspakkaus-tunne-esineena-hyvinvointivaltion-sosiomateriaaliaalinen-kokemus-1930> (24.9.2020).
2. SVT XXI Huoltotilasto A 3 1941–43, 10; SXT XXI A Huoltotilasto A 4 1944–1946, 10; SVT XXI A 5 1947–48, 10; SVT XXI A 7 1950, 10; Perhelisät v. 1943. *Sosiaalinen Aikakauskirja* (SA) 3–4/1944, 88–90; Niilo Salomaa, Perhelisät v. 1944. SA 1–2/1946, 27; Niilo Salomaa, Perhelisät v. 1948. SA 1–2/1951, 28–30; Niilo Salomaa, Lapsiavustusjärjestelmämme kehitys. *Huoltaja* 6/1960, 159–163; *Tilastollinen selvitys lastensuojelutoiminnan laajuudesta Suomen kunnissa vuoden 1948 lopussa*. Lastensuojelun keskusliitto 1951, 68; Kela. Lapsiperhe-etuudet, <https://www.kela.fi/kelan-tilastot-kuvina#Kuviot-sarja> (29.9.2020).
3. Armas Nieminen, *Mitä on sosiaalipolitiikka?* WSOY 1985 [1955]; Heikki Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka*. WSOY 1961, 192–202.
4. Waris 1961, 196–198; Heikki v. Herten, Hyvästijätö köyhänhoitoajattelulle. *Huoltaja* 5/1967, 152, 155; KM 1968: B 86. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö I, 28, 33.

Perhelisän tarkastelu avaa näkökulman sodanaikaisen ja sodanjälkeisen sosiaaliturvan kokemusmaailmaan, joka sijoittui köyhäinhuollon ja uusien sosiaalivastustusten rajapinnalle. Koko kenttä oli murroksessa: köyhäinhuolto oli jäämässä syrjään hallitsevana käsitteenä ja uutta suuntaa haettiin monin kilpailevin termein, kunnes sosiaalihuolto ja sosiaaliturva alkoivat 1950–1960-luvuilla saada jalansijaa alaa jäsentävinä yleistermeinä.⁵ Kokemushistoriaan nojaava lähtökohtani on, että juuri tällaisella rajapinnalla, uuden ja vanhan leikkauskohdassa, kokemus ja sen muutos artikuloituvat selvästi esiin.⁶

Keskityn tarkastelussani lyhyeen ajanjaksoon 1940-luvulla, jolloin perhelisä edusti sosiaaliturvan uudistumista ja analysoin, millaista yhteiskuntakokemusta perhelisäetuus rakensi ja normitti. Tulkinta yksilöstä ja yhteiskunnasta sekä niiden suhteesta on näkemykseni mukaan kulloisenkin sosiaaliturvajärjestelmän ydintä ja juuri tuo suhde oli uudelleenmäärittelyn kohteena 1940-luvun murroksessa. Perhelisän, samoin kuin muiden uusien sosiaalietuuksien ja -palveluiden luomat oikeudet ja velvollisuudet, niihin liittyvät arkiset käytännöt sekä etuuksille annetut merkitykset rakensivat osaltaan kokemusta yhteiskuntasuhteesta.⁷

Perhelisän erityispiirteenä oli, että avustuksen saajille toimitettiin ilmaisjakeluna Väestöliiton julkaisema *Meidän Perhe* -aikakauslehti (1944–1968). Lehti välitti lukijoilleen ihannekuvaa siitä, kuinka etuuden saaminen kuului kokea.⁸

Myös muu perhelisää koskeva aikalaiskeskustelu – jonka pääfoorumina toimivat sosiaali- ja kunnallisalan lehdet *Huoltaja*, *Sosiaalinen Aikakauskirja* sekä *Maalaiskunta*⁹ – sekä niukka muistitietoaaineisto¹⁰ ovat asiantuntijapainotteisia. Etuuden saajien kokemukset välittyvät niissä asiantuntijoiden suodattamina. Analysoin aineistoa kontekstoivan lähiluvun avulla ja tarkennan fokuksen siihen, millaista yhteiskuntakokemusta viranomaiset pyrkivät perhelisän avulla rakentamaan avustetuille. Ihannekokemukseen rajautumisen kääntöpuoli on, että perhelisään kietoutuvat kielteiset kokemukset jäävät tarkastelussa taka-alalle.

Perhelisän raamittaman yhteiskuntakokemuksen tarkastelu avaa hyvinvointivaltion rakentumisen problematiikkaa valottamalla, kuinka hyvinvointivaltiollisia lupauksia luotiin ajankohtana, jolloin koko sosiaaliturvajärjestelmän suunta oli vielä avoin.¹¹ Kokemushistoria tuo hyvinvointivaltion tarkasteluun ajallisen monikerroksisuuden näkökulman. Koska menneisyyden kokemukset ovat läsnä nykyhetken kokemisen merkityksenannossa, hyvinvointivaltiossa saattaa olla rinnakkain eri aikojen kokemuksia kantavia rakenteita ja ajattelutapoja. Esimerkiksi sosiaalialan järjestöihin ja alan ammattien eri sukupolviin kohdistunut tutkimus on osoittanut, että sosiaaliturvan rakentumisvaiheessa esiintyi samanaikaisesti erilaisia yhteiskunta- ja ihmiskäsityksiä.¹² Voidaankin ajatella, että 1940-luvun sosiaalietuudet uudenaikaisine myöntökriteerei-

5. Tulkinta perustuu Kansalliskirjaston Digitaalisten aineistojen mahdollistamaan *Huoltaja*-lehden käsitteistön analyysiin, jossa sivukohtaisia sanaosumia on verrattu lehden sivumäärään 1919–1976. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?formats=JOURNAL> (25.9.2020).
6. Reinhart Koselleck, *Futures past. On the semantics of historical time*. MIT Press 1985, 267–288; Peter L. Berger, & Thomas Luckmann, *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Gaudeamus 1997; Pauli Kettunen & Klaus Petersen, Introduction. Rethinking welfare state models. Teoksessa Pauli Kettunen & Klaus Petersen (toim.) *Beyond welfare state models. Transnational historical perspectives on social policy*. Edward Elgar 2011, 3–7; Reinhart Koselleck, *Sediments of time. On possible histories*. Stanford University Press 2018; Ville Kivimäki, Reittejä kokemushistoriaan. Teoksessa Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen (toim.) *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino 2019, 9–38.
7. Tutkimusasetelma on kehitetty yhteistyössä FT Heikki Kokon kanssa, mistä kiitokset.
8. Lehti lähetettiin aluksi kaikkiin perheisiin, jotka saivat etuutta, ja 1940-luvun lopulla vähintään viisilapsisiin perhelisäperheisiin. Muille perhelisäperheille kunta saattoi tilata lehden. *Meidän Perhe* (MP) 2/1944, 14; MP 2/1948, 8; MP 1/1949, 3; Armas Nieminen, Viisi vuotta toimintaa terveen väestönkehityksen sekä kodin, perheen ja lasten yhteiskunnan hyväksi. Väestöliitto 1941–1946. Teoksessa *Väestöpolitiikkamme taustaa ja tehtäviä. Väestöliiton vuosikirja I*. WSOY 1946, 94; Riitta Auvinen, Äitiysuojelusta perhekasvatukseen. Teoksessa *Perheen puolesta. Väestöliitto 1941–1991*. Väestöliitto 1991, 212.
9. Kansalliskirjasto. Digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?query=perhelis%C3%A4laki&startDate=1936-01-01&endDate=1950-12-31&orderBy=DATE&formats=JOURNAL> (3.12.2020).
10. Hyödynnän kokoelmaa Tampereen eläkkeellä olevien sosiaalityöntekijöiden haastattelut (1987–1989), Kokemuksen historian huippuyksikkö, Tampereen yliopisto.
11. Vrt. Anna Metteri, *Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö*. Tampereen yliopisto 2012.
12. Sophy Bergenheim, *Yhteiskunnan, kansakunnan ja kansan asialla. Järjestöt, yhteiskuntapolitiikka ja asiantuntijuus Suomessa 1930–60-luvuilla*. Helsingin yliopisto 2020; Johanna Annola, Eletty laitoshoito. Köyhäntalon ja kunnalliskodin

neen ja -käytäntöineen muodostivat erilaisia kokemuserrostumia, joiden pohjalta nykyinen hyvinvointivaltio on rakentunut.¹³ Kun aiempien kokemusten ohella myös tulevaisuuden odotukset vaikuttavat kokemuksen merkityksenantoon, esiin nousee kysymys avustusjärjestelmien aika-horisonteista ja siitä, rakentuiko avunsaannin oikeutus menneisyyden, nykyhetken vaiko tulevaisuuden perusteella.

Osoitan artikkelissa, että perhelisä raamitti yhteiskuntakokemusta, joka poikkesi sekä aieman köyhäinhoidon että myöhempien sosiaaliavustusten yksilö-yhteiskuntasuhteesta. Yksilöiden sijaan perhelisä nosti (suur)perheet yhteiskuntasuhteen keskiöön ja rakensi kokemusta perheitä ja yhteiskuntaa yhdistävästä, menneisyydestä tulevaisuuteen ulottuvasta, vastavuoroisuutta korostavasta moraalista sidoksesta.

Kelvolliset suurperheet erityisasemaan

Perhelisää myönnettiin vuodesta 1943 alkaen vähävaraisille suurperheille, joissa oli vähintään viisi alle 16-vuotiasta lasta. Vähitellen etuuden piiriin pääsivät myös kolmelapsiset leskiperheet (1945), nelilapsiset kahden huoltajan perheet (1946) sekä kaksilapsiset lesken tai työkyvyttömän huoltajan perheet (1946).¹⁴ Vaikka avustamisen rajaa alennettiin, etuuden määräytymistapa – mitä enemmän lapsia, sitä suurempi summa – välitti väestöpoliittista viestiä suuren lapsiluvun toivottavuudesta.¹⁵ Sotavuosien väestötappioiden myötä koko kansan olemassaolo koettiin uhatuksi, joten perhelisä rakensi ajatusta suurperheiden tärkeydestä yhteiskunnassa. Perhelisän saajille jaettu *Meidän Perhe* -lehti korosti

vuonna 1945, kuinka ”lapsirunsautta on jälleen alettu pitää kansalaisyhteiskunnan merkkinä, eikä suuren perheen isän eikä äidin enää tarvitse puhua ujoitellen lapsirunsaudesta, kuten ennen sotaa oli asianlaita”.¹⁶

Samalla, kun perhelisä määritteli suurperheiden niukan toimeentulon valtiollista tukea edellyttäväksi ongelmaksi, se nosti suurperheet yhteiskunnalliseen erityisasemaan ja asetti muut perhemuodot – pienemmät perheet, lapsettomat parit ja yksineläjät – vähemmän toivotuiksi. Suurperhepainotus toi syrjäseutujen väestön yhteiskunnallisen huomion ja huolenpidon kohteeksi. Veroäyrirajat karsivat palkansaajaperheitä ja enimmäkseen vain 15 prosenttia perhelisää saaneista asui 1940-luvulla kaupungeissa, kun taas pienviljelijöiden ja metsätyöläisten perheet olivat yliedustettuina. Lapissa oli vuonna 1944 asukaslukuun suhteutettuna yhdeksän kertaa enemmän perhelisällä avustettuja kuin Uudellamaalla (kartta 1).¹⁷

Perhelisä poikkesi modernista sosiaaliavustuksesta sikäli, ettei etuutta myönnetty kaikille lapsiluvun ja vähävaraisuuden kriteerit täyttävälle, vaan laki jaotteli suurperheet kelvollisiin ja kelvottomiin. Sekä väestön määrän että laadun kohottamiseksi perhelisä suunnattiin vain perheille, ”joista kasvaa henkisesti ja ruumiillisesti terveitä yhteiskunnan jäseniä”.¹⁸ Sen sijaan niiden perheiden, joiden ”ruumiillinen tai henkinen kunto ei vastaa kohtuullisia vaatimuksia”, ohjeistettiin kuuluvan köyhäinhoidon piiriin.²⁰ Näille perheille – kuten myös enemmistölle muista vähävaraisista – köyhäinhoito oli useimmiten ainoa tarjolla oleva avustusmuoto.²¹ Perhelisän toivottiin ”pelastavan” etuuden vaatimukset täyttävä-

johtajien kokemukset työstään 1890–1960. Teoksessa Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka (toim.) *Sosiaalitiön käänneet*. SoPhi 2020, 21–46; Minna Harjula, Eletty sosiaalityö kahden sukupolven murroskokemuksena 1940–2000. Teoksessa Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka (toim.) *Sosiaalityön käänneet*. SoPhi 2020, 47–75.

13. Koselleck 1985, 267–288; Kettunen & Petersen 2011, 3–7.

14. Perhelisälaki 30.4.1943 no 373; Reino Lento, Perhelisälaki. Teoksessa *Väestöpolitiikkamme taustaa ja tehtäviä. Väestöliiton vuosikirja I*. WSOY 1946, 159–165.

15. Salomaa 1960, 162. Väestöpolitiikasta Bergenheim 2020, 46–111.

16. *MP* 1/1945, 10.

17. Armas Nieminen, Kuopion läänin perhelisäperheistä ja niiden asunto- ym. oloista. Vertaileva tilastollinen selvitys. Teoksessa *Väestöpolitiikkamme uusia muotoja etsimässä. Väestöliiton vuosikirja II*. WSOY 1948, 148–180; Niilo Salomaa, Perhelisät v.1944. *SA* 1–2/1946, 27; Niilo Salomaa, Perhelisät v. 1949. *SA* 1–2/1952, 39; Peräläinen 1991, 84.

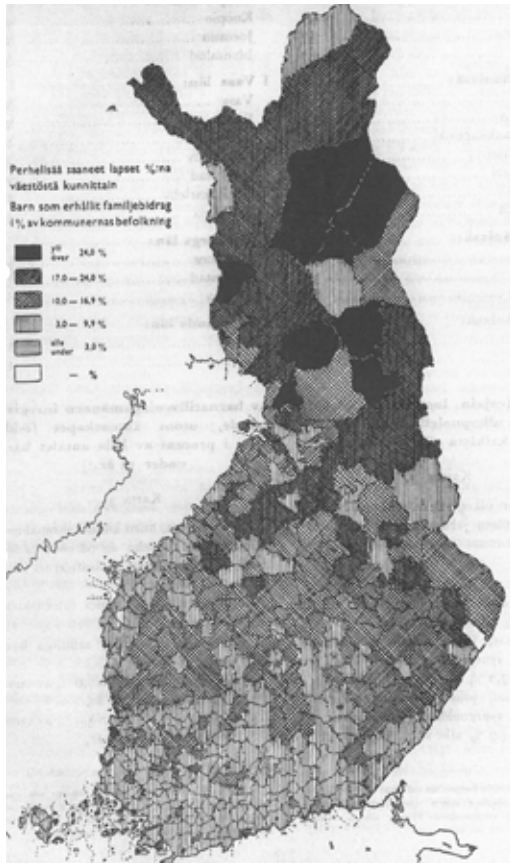
18. Tilastollinen selvitys 1951, 17.

19. Sosiaaliministeriön kiertokirje kunnallisille huolto- ja lastensuojelulautakunnille perhelisästä 31 p:ltä jouluk. 1943 (SMK 1943). Teoksessa Aune Mäkinen-Ollinen (toim.) *Huoltolautakunnan lakikirja*. Valtioneuvosto 1944, 508.

20. V. J. Sukselainen, Kunnalliset elimet väestöpolitiikan hoitajina. *Maalaiskunta* (MLK) 8/1943, 114.

21. Peräläinen 1991, 80–86, 102–103; Minna Harjula, *Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere University Press 2015, 177–187.

Kartta 1. Perhelisää saaneet lapset kunnittain 1948, % väestöstä.¹⁸

vät perheet joutumasta köyhäinavun varaan, mikä osoittaa aikalaisten tulkinnan köyhäinhoidon nöyryttävyydestä ja vähempiarvoisuudesta.²²

Päätöksen siitä, oliko perhelisän myöntäminen yhteiskunnan kannalta ”tarkoituksenmukaista”, tekivät paikalliset huoltolautakunnat.²³ Sosiaaliministeriön ohjeen mukaan vanhempien tai lasten periytyvä sairaus – esimerkiksi kaatumatauti tai mielisairaus – tai kotona hoidettavan perheenjäsenen tarttuva sairaus – kuten keuhkotauti tai sukupuolitauti – teki avustamisen epä-

tarkoituksenmukaiseksi. Sen sijaan esimerkiksi sydän- tai sokeritauti, reuma, raajarikkoisuus, sokeus tai kuurous eivät ohjeen mukaan estäneet etuuden myöntämistä.²⁴

Tarkoituksenmukaisuusharkinta jätti paikallisille huoltolautakunnille paljon valtaa: jos esimerkiksi tarttuvaa tautia sairastava siirrettiin perheestä muualle hoitoon, avustusta voitiin myöntää.²⁵ Toisaalta avustus voitiin myös evätä siitä nimenomaisesta syystä, että perheen jäsen oli muulla tavalla huollettavana terveydellisistä syistä. Paikallinen lautakunta saattoi myös joustaa lakisääteisistä tulo rajoista esimerkiksi sairauden takia tai evätä koko etuuden ”ellei sen myöntämiseen ole syytä hakijan toimeentulomahdollisuuksien kannalta”²⁶ Harkinnanvaraiset päätökset alistettiin aluksi sosiaaliministeriön hyväksyttäväksi, mutta vuodesta 1945 alkaen paikalliset tulkintaerot olivat mahdollisia.²⁷

Perhelisän tavoin myös muihin 1930-luvun lopun ja 1940-luvun alun murrosvaiheen sosiaalietuuksiin sisältyi erityisehtoja ja harkintaa: esimerkiksi äitiysavustuksen vähävaraisuusrajaista voitiin joustaa tai avustus voitiin evätä, mikäli äidin ei katsottu olevan avustuksen tarpeessa. Kun äitiysavustuksen saaminen sidottiin vähävaraisuuden sijaan neuvolakäyntiin vuonna 1949, ne äidit jotka olivat synnyttäessään köyhäintalossa, vankilassa, työlaitoksessa tai alkoholistihoilossa, jäivät yhä vaille etuutta. Toisin kuin universalismin ideologiaa edustanut lapsilisä, aiemmat köyhäinhoidon rinnalle luodut sosiaalietuuksien muodot rajasivat yhteiskuntaan kuulumista määrittelemällä konkreettisesti kunnollisuuden ja kelvollisuuden ehtoja.²⁸

Oikeuksien ja velvollisuuksien vastavuoroisuus

Perhelisän saajien *Meidän Perhe* -lehden ensimmäisen pääkirjoituksen teema oli perheellisten ”uusi ja entisestä suuresti muuttunut asema yhteiskunnassa.”²⁹ Vaikka avustuksen antamista

22. Perhelisäjärjestelmällä. *Aamulehti* 10.1.1943, 5.

23. T.G. Holmen, Perhelisälaki. *SA* 11-12/1944, 336.

24. SMK 1943, 508–508; Kysymyksiä ja vastauksia. *MLK* 15/1943, 226.

25. SMK 1943, 508–509.

26. Perhelisälaki 1943 no 375 § 3.

27. T.G. Holmen, Perhelisälaki. *SA* 11-12/1944, 336–337.

28. Lapsilisän ainoa erityisehto oli, ettei sitä maksettu, jos lasta hoidettiin laitoksessa valtion tai kunnan kustannuksella.

Harjula 2015, 183–199, 355–368.

29. *MP* 1/1944, 3.

työkykyiselle, terveelle ihmiselle pidettiin aika-kauden keskustelussa yleisesti ottaen ”vastenmielisenä”, suurperheiden tukeminen miellettiin kansalaisvelvollisuuden täyttämisen perusteella myönnettyksi tunnustukseksi ja palkkioksi.³⁰ Suurperheiden katsottiin olevan oikeutettuja saamaan hyvitystä, koska he – toisin kuin omaksi nautinnokseen elävät perheettömät ja pieniperheiset – kasvattivat tulevaa polvea.³¹

Aikalaiskeskustelu korosti perhelisää oikeutena, mikä merkitsi irtiotta huoltoavustukseksi luonnehditun köyhäinavun ideologiasta:

Perhelisää on [...] pidettävä erikoisena suuralle perheelle valtion puolesta suoritettavana taloudellisena etuna, johon määrätty lapsiluku oikeuttaa. Se ei siis ole mitään huoltoavustusta vaan korvaus, jonka kansalainen [...] voi hyvällä omallatunnolla vastaanottaa hänelle lain mukaan tulevana palkkiona.³²

Eräässä ensiarvoisen tärkeässä kysymyksessä ovat suuriperheiset täyttäneet velvollisuutensa yhteiskuntaa kohtaan paremmin kuin muut kansalaiset, ja sen mukaisesti he vihdoin saavat oikeuksia, joita muilla ei ole. Perhelisähän on yhteiskunnan tunnustuksen osoitus, eikä suinkaan mikään huoltoavustus [...].³³

Perhelisän tehtäväksi määriteltiin lasten aiheuttaminen lisäkustannusten korvaaminen.³⁴ Etuus nähtiin ensi askeleena pyrkimyksessä taata suurperheille ”tädyt elämisen mahdollisuudet” siten, ettei lapsen syntymä merkinnyt köyhtymistä vaan pikemminkin paranevia taloudellisia oloja.³⁵

Yhteiskunnan satsauksen vastapainona perhelisä asetti avustettaville perheille vaatimuksen omasta aktiivisuudesta:

Kun kerran yhteiskunta on valmis myös teoissa antamaan tukensa lastenkasvattajille, ovat perheelliset itse puolestaan valmiina tekemään parhaansa olojensa kohentamiseksi.³⁶

Ennen kaikkea on muistettava, että kotien on *itsensä* tehtävä kaikki voitavansa. Yksistään ulkopuolisen avun turvin ei koskaan saavuteta täyttä tulosta.³⁷

Vastavuoroisuutta korostaessaan *Meidän Perhe* varoitti etuuteen oikeutettuja perheitä ripustautumasta siihen ajatukseen, että ”yhteiskunta järjestää kaiken” ja painotti, kuinka ”ahkerat ja yritteliäät sekä omatoimisuuteen turvautuvat ihmiset kohoavat aina naapureittensa yläpuolelle”.³⁸

Viranomaisten kelpoisuusseulan läpäisseet perheet – joista käytettiin käsitettä *perhelisäperhe*³⁹ – nähtiin jo lähtökohtaisesti kelvollisina ja kunnollisina. Etuuden avulla nämä perheet pyrittiin nostamaan mallikodeiksi, eräänlaisiksi pienoisyhteiskunniksi, jotka samalla muovasivat uudenlaiset normit suomalaiselle perhe-elämälle.⁴⁰ Perhelisällä oli siten rahallista merkitystään suurempi painoarvo, jota rakensivat avustukseen liitetyt yhteiskunnalliset merkitykset. Perhelisän myötä ”yhteiskunta tunnustaa, että uuden sukupolven kasvattaminen on työtä yhteiskunnan tulevaisuuden hyväksi”⁴¹ ja ”valtio myöntää nämä kodit perustaksi, joiden avulla turvaton ja onnellisemman isänmaan rakentaminen käy mahdolliseksi”.⁴²

Perhelisä rakensi uudenlaista avustamisen logiikkaa. Se erosi köyhäinavusta, jota myönnettiin akuutin avuntarpeen perusteella vain silloin, kun perheen sisäinen elatusvelvollisuus ei täyttynyt. Köyhäinavun aikahorisontti oli hetkellinen, pääasiassa välittömän puutteen lievittämiseen tähtäävä.⁴³ Sen sijaan perhelisän oikeutus nojasi

30. Erkki J. Kinnunen, Huollon johtaminen nykyistä enemmän oma-apuisuuteen. *MLK* 2/1941, 50.

31. Väestöliitto r.y., Edelläolevan johdosta. *Huoltaja* 5/1943, 134; Bergenheim 2020, 56–68.

32. *MP* 2/1944, 3.

33. Perhelisälain avulla. *Uusi Suomi* 7.8.1943.

34. Perhelisälaki 1943 no 375, § 1.

35. *MP* 4/1944, 7. Myös: Heikki v. Hertenzen, Mihin perhelisälain toimeenpanolla pyritään? Teoksessa *Väestöpolitiikkamme taustaa ja tehtäviä*. Väestöliiton vuosikirja I. WSOY 1946, 166–174.

36. *MP* 1/1944, 3.

37. *MP* 1/1947, 3. Kursiivi alkuperäinen.

38. *MP* 4/1947, 3.

39. Esim. *MP* 1/1944, 8, 10; *MP* 3/1944, 4, 6, 9.

40. Esim. *MP* 1/1947, 3–4; *MP* 3/1945, 3.

41. V. J. Sukselainen, Kunnalliset elimet väestöpolitiikan hoitajina. *MLK* 8/1943, 115–116.

42. Sirkka Ruotsalainen, Perhelisäperheiden parissa. *Maatalousnainen* 9/1944, 225.

43. Köyhäinhoitolaki 1.6.1922 no 145, § 1–3; § 35–38.

vastavuoroisuuden ideaan, jota voidaan eritellä tarkemmin erottelemalla menneeseen ja tulevaan nojaava vastavuoroisuus erilaisina avustamisen periaatteina.⁴⁴ Koska perhelisä oli lisääntymisvelvollisuuden täyttämisen ja perheenjäsenten kelpoisuudella ansaittu oikeus yhteiskunnan tukeen, se rakentui osin menneeseen nojaavan vastavuoroisuuden periaatteelle. Sen ohella perhelisä kytkettiin myös tulevaan vastavuoroisuuteen, sillä etuuden yhteydessä korostettiin kunnollisten perheiden lapsikatraista yhteiskunnalle koituvaa hyötyä. Huoltosihteeri Keski-Suomesta tiivistä ajatuksen *Meidän Perhe* -lehdessä seuraavasti:

Työskentely perhelisäperheiden hyväksi on tulevaisuuden työtä. Näiden perheiden oma työ ja innostus takaa sen, että heidän hyväksien uhratut markat kasvavat sellaisen koron, josta yhteiskunta kerran voi olla hyvin kiitollinen.⁴⁵

Perhelisän välittämän näkökulman erityisyys käy ilmi, kun vertailukohtaksi otetaan jokaisesta alle 16-vuotiaasta lapsesta tasasuuruusena myönnetty, äidille maksettava lapsilisä, joka miellettiin ”lapselle kuuluvaksi eduksi”.⁴⁶ Erona oli se, että perhelisän kohde oli ylisukupolvinen perhe, kun taas lapsilisän avunsaaja oli ajasta ja kontekstista irrallinen historian yksilö. Lapsilisä ei rajannut menneeseen nojaavan vastavuoroisuuden perusteella kelpoisia ja keltottomia lapsia tai äitejä eikä myöskään asettanut avustettaville tulevaan vastavuoroisuuteen nojaavia kelpoisuuden osoittamisen odotuksia. Siinä, missä lasten elätyksen ja kasvatuksen tukeminen lapsilisällä nähtiin koko yhteiskuntaa tulevaisuudessa hyödyttävänä sosiaalisena investointina, perhelisä rakensi avustettujen perheiden ja yhteiskunnan välille erityistä moraalista, menneestä tulevaisuuteen ulottuvaa sidosta.

Tavaramuotoisuus ja köyhäinavun varjo

Perhelisän myöntämisen edellytyksenä oli, että perhe avasi kotinsa ja asetti sen viranomaisten arvioitavaksi. Samanlainen käytäntö oli myös köyhäinavussa. Pulan ja säännöstelyn leimassa yhteiskunnassa perhelisä myönnettiin – köyhäinavun ja äitiysavustuksen mallin mukaisesti⁴⁷ – pääasiassa tavarana. Kaikille yhtäläisenä annettusta äitiyspakkauksesta poiketen perhelisä-etuuden kirjo ulottui varsin laajalle: porsaista ja siemenistä rakennusmateriaaleihin, astiastoihin, elintarvikkeisiin sekä huonekaluihin ja lasten vaatteisiin (taulukko 1). Suositeltavimpina pidettiin avustusmuotoja, jotka edistivät perheiden omatoimisuutta ja elintarvikeomavaraisuutta sekä helpottivat äitien työtaakkaa ja paransivat elinoloja pysyvästi.⁴⁸

Sosiaaliministeriön vuonna 1943 antaman ohjeistuksen mukaan ”hakijan omalle esitykselle ei ole annettava ratkaisevaa merkitystä” avustuksen laatua päätettäessä.⁴⁹ Lähtökohta oli, että perhelisäperheet olivat puuttuvan sivistyksen takia kykenemättömiä arvioimaan omia tarpeitaan:

Tosiasia on, että valtava enemmistö niistä perheistä, jotka pääsevät perhelisästä osallisiksi, ovat verrattain vaatimattomalla käytännöllisen sivistyksen tasolla, s.o. puhtauden ja järjestyksen harrastukseen nähden, ja nämähän toki ovat käytännöllisen sivistyksen perustuntemerkkejä [...] näiden kotien taso ei kohoa [...] ellei avustukseen liity valvovaa neuvontaa.⁵⁰

Vastuu valvovasta neuvonnasta jaettiin kuudelle eri taholle: ensinnäkin perhelisähakemukseen liitettiin lääkärintodistus tai terveysisaren, diakonissan tai kättilön selvitys perheen terveydestä.⁵¹ Toiseksi tarvittiin palkatun sosiaalityöntekijän – sosiaalitarikkaajan tai huoltosihteerin – tai luottamusmiehenä toimivan piirivalvojan selvitys.

44. Tijs Laenen, Federica Rossetti & Wim van Oorschot, *Why deservingness theory needs qualitative research*. Centre for Sociological Research, KU Leuven 2019.

45. *MP* 3/1944, 10.

46. J.P., Lapsilisän maksamisesta eräissä tapauksissa. *Huoltaja* 21/1948, 335; Lapsilisälaki 22.7.1948 no 541.

47. Äitiysavustuksessa luontoisavustus oli ensisijainen, mutta etuus voitiin myös antaa rahana. Mäkinen-Ollinen 1944, 480.

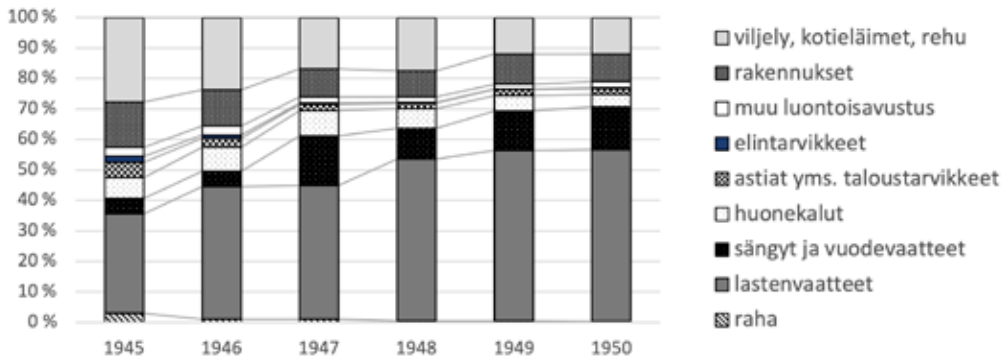
48. SMK 1943, 511–513; Viljelyshuolto perhelisäperheissä. *Huoltaja* 3/1946, 47–50; V. J. Sukselainen, Kunnalliset elimet väestöpölytiikan hoitajina. *MLK* 8/1943, 114–115.

49. SMK 1943, 511.

50. Eemil Tolonen, Havaintoja perhelisää koskevalta katsastusmatkalta syyskuun 25–26 p:nä Suonenjoen, Rautalammin ja Siilinjärven kuntiin. *Huoltaja* 2/1944, 499.

51. Asetus perhelisän toimeenpanosta 14.5.1943 no 427, § 2; SMK 1943, 509.

Taulukko 1.

Perhelisän avustusmuodot 1945–1950, prosentteina vuosittain myönnetystä avustussummasta⁵⁵

Hakemuslomakkeen saatuaan huoltolautakunnan tuli päättää, ”missä muodossa ja millaisissa erissä perhelisä on suoritettava” sekä ”jatkuvasti tarkkailla, ovatko perhelisän saajat edelleen siihen oikeutettuja ja käyttävätkö he perhelisän sillä tavalla, kuin on määrätty”.⁵² Kunnallisten kodinhoitajien työ vähävaraisten lapsiperheiden arjen tukijoina nivoutui osaltaan perhelisän toimeenpanoon. Lisäksi maa- ja kotitalousjärjestöt saivat valtionapua perhelisäperheiden neuvontaan sekä kurssitoimintaan.⁵³ Kuudentena toimijana oli Väestöliitto, ”puolivaltiollinen” järjestö, joka yhteistyössä sosiaaliministeriön kanssa hoiti perhelisän tavarahankinnat tehtailta ja toimitukset kuntiin sekä julkaisi valistavaa ja viihdyttävää sisältöä värikkäissä kansissa tarjonnutta *Meidän Perhe* -lehteä. Järjestöt toimivat siten välittävänä tahoina perheiden ja viranomaisten välillä.⁵⁴

Kun perhelisän – samoin kuin äitiysavustuksen – myöntäminen asetettiin köyhäinhoidosta ja lastensuojelusta vastanneiden huoltolautakuntien uudeksi tehtäväksi, niistä rakentui sosiaaliturvan murrosvaiheen uusien ja vanhojen odotusten kohtaamispaikkoja. Paikallisviranomaisia ohjeistettiin, etteivät ne saaneet tulkita

uusia etuuksia köyhäinavuksi, pienentää myönnettävää köyhäinapua etuuksien takia tai käyttää niitä köyhäinavun takaisinperimiseen.⁵⁶ Kun vielä 1930-luvun lopulla ”julkinen salaisuus” oli, että kunnat pyrkivät estämään köyhien perheiden kuntaan muuttamista,⁵⁷ uusien etuuksien myötä kuntapäätäjät motivoitiin uudelleenlaiseen suhtautumiseen avustettaviin:

Perhelisien jakaminen on isänmaallinen ja kunniakas tehtävä — sehän on jotakin muuta kuin köyhäinhoitoa, jossa on vielä ”vaivashoidon” pohjasävy. [...] Monilapsisen perheen kasvattajat [...] suorittavat isänmaallista tehtävää, jota on kunnioituksella katseltava. He eivät siis suinkaan lastensa takia ole mitään surkuteltavia ja ”vaivaisia”, olkoonpa, että he ovat joutuneet perheensä takia vähävaraisten, ehkäpä varattomien kirjoihin. Heitä ei suinkaan saa katsoa yhteiskunnan vitsauksina ja jonakin välttämättömänä pahana, joista olisi päästävä; tällöinen katsantotapa ei suinkaan ole tuntematon vielä nytkään kunnan *hetkellistä* etua katsovien huoltomiesten piireissä.⁵⁸

52. Perhelisälaki 30.4.1943 no 375, § 6, § 10.

53. Niilo Salomaa, Viljelys- ja kotitalousneuvonta perhelisään liittyvänä tukitoimintana. *Huoltaja* 8/1953, 215–216, 226; Veikko Ryyttäri, Kunnallinen kodinhoitaja sosiaalihuollon työntekijänä. *Huoltaja* 15–16/1962, 492–494. Laki kunnallisista kodinhoitajista 2.6.1950 no 272 asetti kodinhoitajien palkkaamisen kunnalle vapaaehtoiseksi.

54. Nieminen 1946, 86–115; Bergenheim 2020, 25–28, 40–41, 72, 286.

55. V. 1943–44 ei ole saatavissa tietoa. Salomaa, Niilo, Perhelisät vv. 1945 ja 1946. *SA* 5–6/1948, 174; Salomaa, Niilo, Perhelisät v. 1947. *SA* 7–8/1949, 266; Salomaa, Niilo, Perhelisät v. 1948. *SA* 1–2/1951, 29; Salomaa, Niilo, Perhelisät v. 1949. *SA* 1–2/1952, 40; Perhelisät v. 1950. *SA* 7–8/1952, 305.

56. Isoissa kaupungeissa toimeenpano kuului erilliselle lastensuojelulautakunnalle. Bruno Sarlin, Perhelisälain toimeenpano huolto- vaiko lastensuojelulautakunnan asiaksi? *Huoltaja* 8/1943, 201–205; *SMK* 1943, 505.

57. O. Holma, Köyhäinhoidollinen kotipaikkaoikeus. *MLK* 16/1936, 254.

58. E. T:nen, Huoltolautakunnat ja lapsiperheiden 50 miljoonaa markkaa. *Huoltaja* 7/1943, 174. Kursiivi alkuperäinen.

Oikeaa ”huoltohenkeä” ja tulevaisuuteen suuntaavaa aikahorisonttia opettavan ”kunnallismieskasvatuksen” ohella sosiaaliministeriö antoi perhelisistä sangen yksityiskohtaisia neuvoja: esimerkiksi sydäntautisen äidin perheessä etuus suositeltiin käytettäväksi kodinhoitajan palkkaamiseen, kun taas yhdessä huoneessa asuvalle perheelle tuli astiaston sijaan suositella pesu-oikkoa, vesiämpäriä tai pataa.⁵⁹

Kotikäyntejä tehneiden sosiaalityöntekijöiden muistelmissa päätöstä avustuksen laadusta ei kuvattu ylhäältäpäin lausuttuna viranomaismääräyksenä, vaan prosessina, johon myös perhe itse osallistui:

[...] me käytiin joka ikinen koti kattomassa ja suunniteltiin kotona koko perheen kanssa, mitäs tällä ostetaan, mitä huonekaluja tai mitä tehdään ja monta kotia sillä tavalla [...] Eri vuosina ostettiin aina lisää [...] pääsin aika mukavaan yhteyteen vanhempien kanssa.⁶⁰

Erityisen hyvin muistan sodan jälkeiset kotikäynnit, ne olivat sosiaalitarkkaajan kannalta mieluisia. [...] sosiaalitarkkaajan tuli käydä kodissa katsomassa miten perhelisä käytettiin. Varsin moni koti kalustettiin ja pantiin kuntoon näillä perhelisillä. Yhdessä tarkkaajan kanssa suunniteltiin mitä milläkin rahaerällä hankitaan. Ne olivat hauskoja ja myönteisiä kotikäyntejä, koska sosiaalitoimisto ei joutunut päättämään avustuksen suuruudesta, mutta kuitenkin nähtiin kotien kohentuvat tämän valtiontuen turvin.⁶¹

On ilmeistä, että näihin 1970–1980-luvuilla tallennettuihin muistelmiin välittyivät myös muistelujankohdan ihanteet, jotka sosiaalityötä rakenta-

vana kokemuserrostumana sävyttivät osaltaan tulkintoja aiemmasta, muisteltavasta ajasta.⁶² Kunnanisien ja sosiaalityöntekijöiden suopeampaa suhtautumista perhelisäperheisiin vauhditti joka tapauksessa 1940-luvulla se, ettei etuudesta koitunut kunnille taloudellista räsitusta, vaan päinvastoin: perhelisä toi kuntaan valtion rahavirran, joka suuruudeltaan ylitti monessa kunnassa köyhäinhuoltomenot.⁶³ Sosiaalityöntekijä saattoi siten kohdata perheen ilman taloudellista portinvartijatehtävänsä. Ongelmatapauksiin tottuneen työntekijän näkökulmasta ”tavallisiin” perheisiin keskittynyt perhelisä pitkinä asiakassuhteineen oli palkitseva, joskin työläs työtehtävä: ”siinä me mitattiin lakanakangastakin [...], villalankoja ja [...] voitakin, semmosia purkkeja”⁶⁴

Suurperheille huoltotoimiston kynnys saattoi edelleen olla korkea. Lähes viidennes perhelisäperheistä oli 1950-luvun lopulla köyhäinavun piirissä, ja osuus saattoi 1940-luvulla olla jopa suurempi.⁶⁵ Monella perhelisäperheellä oli siten omakohtaista tai yhteisössä jaettua kokemusta köyhäinavun stigmasta, joka varjosti uuden etuuden hakemista. Esimerkiksi *Huoltajassa* kerrottiin suonenjokelaisesta palstatilallisesta, joka kieltäytyi hakemasta perhelisää, koska mielsi sen ”vaivaisapuna” tarjoutuksi ”romuiksi”⁶⁶ Vielä 1950-luvun puolivälissä sosiaalihuollolla katsottiin olevan köyhäinhoidollinen leima. Vaikka köyhänapu korvattiin vuonna 1957 huoltoavulla, avustuksen hakemista jarrutti pelko nöyryyttävästä kohtelusta, kotikäynneistä, tietojen urkimisesta naapureilta sekä huoli siitä, että joku näkee asioinnin huoltotoimistossa.⁶⁷ Voidaan olettaa, että samat huolet olivat aktuaalisia myös silloin, kun asioimisen syy oli perhelisä.

59. Suvi Nieminen, Lea Henriksson & Sirpa Wrede, Periferian isännistä terveystoimittajiksi. *Kunnallismieskasvatus osana maaseudun kansanterveystyön rakentamista*. *Sociologia* 41:1 (2004), 14–27; Bergenheim 2020, 204–238; Harjula 2015, 131–137; Peräläinen 1991, 83–84; SMK 1943, 509.

60. Tampereen eläkkeellä olevien sosiaalityöntekijöiden haastattelut 1987–1989. SHA18, 2–3. Kokemuksen historian huippuyksikkö, Tampereen yliopisto.

61. Pitkän työpäivän opetus lasten- ja alkoholistihuollossa. *Sosiaaliturva* 24/1974, 1166.

62. Riikka Taavetti, *Queer Politics of Memory. Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. Helsingin yliopisto 2018; Harjula 2020.

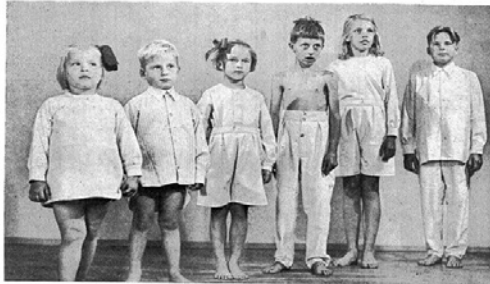
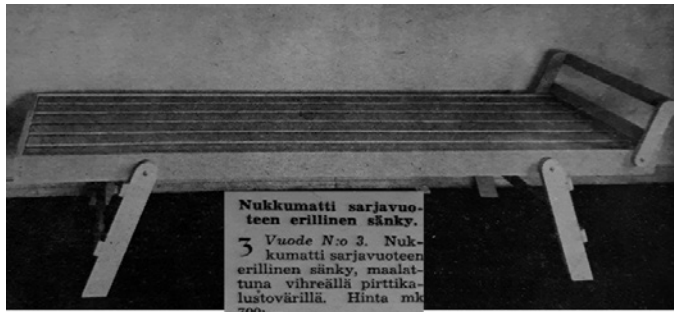
63. Paavo Mustala, Muuttunut huoltotilanne. *MLK* 4/1950, 92–94.

64. Tampereen eläkkeellä olevien sosiaalityöntekijöiden haastattelut 1987–1989. SHA14, 5. Kokemuksen historian huippuyksikkö, Tampereen yliopisto.

65. SVT XXI A:13 Huoltotilasto 1956, 9–10; SVT XXI B:1 Sosiaalihuoltotilaston vuosikirja 1957, 13. Aiemmilta vuosilta lukuja ei ole tilastoitu.

66. Tolonen 1944, 498–499.

67. Risto Vilkkä, Miltä siellä näytti. Pakinaa huoltotyöntekijäin parista. *Huoltaja* 20/1954, 525–526, 528; Kyllikki Aapro, Huollettavan suhde huoltolautakuntaan. *Huoltaja* 24/1951, 591; Veikko Piirainen, *Ensikertainen huoltoavun hakeminen: tut-*

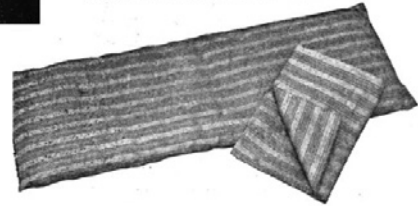

Leivän hankkimisen ohjeita. Yrkköluonnolla ylläpidossa luona maatte hyvän kätöskäsen irtöjen ja polkien pittojen ja kaurajien mallista. Kuten luonnasta, on ohjeistettuihin pirtin tekemään mahdollisimman kätöskäsilästä.

Lokeropatia n:o 6, paperikangasta, 70 × 190 × 10 sm. Kuvassa olevan aaltomaisen neuleen kohdalla kulkee patjassa yhtenäinen paksu kangaskaisale, joka erottaa patjan lokeroihin, niin ettei täyte pääse liukumaan ja kasaantumaan. Paperiveistetyt. Hinta mk 575:—.

Lokeropatia kuori n:o 7, 70 × 190 × 10 sm. Suositellaan erityisesti. Lapsirikkaat perheet voivat varsin helposti saatavilla täytesineillä, esim. kauranpehkuilla saada tästä erinomaisen patjan. Hinta mk 362:—.

Patjapussi n:o 4. Tampellan paperipatjkanankaasta n:o 2, hinta mk 190:—. Patjapussihin voivat perheet itse varsinkin maalla kätöskästi valmistaa oikittaitteen.

Kaikki perhelisään oikeutetut eivät 1940-luvulla tienneet avustuksesta eivätkä osanneet sitä anoa.⁶⁸ Ylipäättään uudet sosiaalietuudet herättivät epäluuloja ja vastustusta. Esimerkiksi kansaneläkkeen pelättiin merkitsevän kunnan eläitiksi ja syöttilääksi joutumista.⁶⁹ Lapsilisän hakukäytäntö oli perhelisää yksinkertaisempi, sillä etuus välitettiin huoltolautakuntaan tehdyn lapsilisäilmoituksen perusteella postisiirtona ilman viranomaisten kotikäyntejä.⁷⁰ Silti *Suomen Kuvalehden* pakinoitsija luonnehti uuteen etuuteen liittyneitä epäluuloja seuraavaan tapaan vuonna 1948:

Ja minä en sitä plankettia täytä, enkä sitä rahaa ota. Uskokaa nyt, kyllä minä lapseni itsekin elätän --- olen tähänkin asti elättänyt! [...] se lienee varsin yleinen ajatus Suomen kansassa, jos kohta eivät kaikki sitä niin selvästi julki tuokaan – ja jos kohta on epäiltävissä, että moiset mielipiteet lievenevät marraskuuhun mennessä, jolloin ensimmäiset rahaerät ovat

■ Kuva 1. Perhelisätuotteita *Meidän Perhe* -lehdessä. Tuotevalikoima toi köyhien perheiden ulottuville mahdollisuuden kodin kohentamiseen. Samalla etuus loi norveja ja odotuksia siitä, miltä mallikodin tuli näyttää.

luvassa. Mutta tuo ajatus, itsepintainen halu selvitä yksin, se on selvää suomea – ja sehän meillä soi ainakin ajatuksissamme [...] Ei avustuksia, ei huolta – ellei pakko ole. Niinpä, kun yhteiskunnan puolelta jotain tarjotaan, ollaan valmiita epäilemään, että nyt ollaan taas tekemisissä jonkin pahalta haiskahtavan kanssa.⁷¹

Vaikka 1940-luvun murrosvaiheen uudet sosiaalietuudet rakensivatkin köyhäinhoidosta irtautuvaa uudenlaista kokemusta yhteiskunnasta, niiden myöntämiseen liittyvät paikalliset käytännöt loivat ristiriitaisia jännitteitä kantaessaan edelleen köyhäinhoidon kokemuserrostumaa.

kielma huoltoavunhakijain käyttäytymisestä. Sosiaalihuollon keskusliitto 1963; Gia Virkkunen, *”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin”*. *Köyhyyden kokemus ja selvityminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla*. SKS 2010; Harjula Minna, *Köyhä, kelvoton, kansalainen? Köyhäinapu yleisen äänioikeuden esteenä Suomessa*. *Janus* 18:1 (2010), 4–19.

68. Esim. Perhelisiä ei anota riittävästi. *Työkansan sanomat* 20.2.1947.

69. Kai Häggman, *Suomalaisen arjen historiaa. Ensimmäiset kansaneläkeläiset*. Teoksessa Leif C. Andersson et al. (toim.) *Kaikki irti arjesta*. Gaudeamus 2011, 91–102.

70. Lapsilisälaki 22.7.1948 no 541.

71. Äidit, nostakaa palkkanne. *Suomen Kuvalehti* 37/1948, 22.

Kohti osallistavaa ja vuorovaikutteista yhteiskuntasuhdetta

Jos perhe rohkeni anoa perhelisää, etuuden myötä saatu *Meidän Perhe* -lehti välitti uudenlaista, oikeuksistaan tietoisien kansalaisen suhtautumista avun pyytämiseen. Väestöliiton Heikki von Hertzenin päätoimittama lehti maalasi vaivastalojen symboloimasta köyhäinhoidosta täysin erilaisen maailman esittelemällä sivuillaan postimyntikuvaston tyyliin perhelisänä myönnettäviä tarve-esineitä, kuten Nukkumatti-sänkyjä ja lastenvaatteita (kuva 1). Lehti teki kielenkäyttöään selkeän eron köyhäinhoidon perinteeseen ja rakensi perheistä aktiivisia toimijoita:

[...] harkitkaa, mitä tahtoisitte mieluummin tänä vuonna perhelisällä hankkia kotinne.⁷²

Jokaisen perhelisäperheen on syytä heti vuoden alussa anoa perhelisää ja samalla päättää, mihin perusparannukseen varat tänä vuonna käytetään.⁷³

Lehti jakoi lukijoilleen valmiita malleja huoltolautakunnan kanssa asiointiin kehottaessaan perheitä ”ilmoittamaan huoltolautakunnalle viipymättä, haluatteko suojapuvun vai alusvaatekerran”⁷⁴ Kun lehdessä julkaistiin lomake, jonka perhe saattoi täytettynä toimittaa huoltolautakunnalle (kuva 2), siitä käytettiin nimitystä ”tilauskaavake”: perhelisäperhe ei *anonut* vaan *ilmoitti* ja *tilasi* haluamiaan tavaroita.⁷⁵ Lehdessä jopa neuvottiin, kuinka oikaista vastahakoista huoltolautakuntaa ja korostettiin, että huoltolautakunta oli velvollinen tilaamaan tarvikkeita. Lehti myös kannusti ilmoittamaan laiminlyönneistä Väestöliitolle,⁷⁶ josta näin tuli perhelisäperheiden puolestapuhuja valistumattomia kuntapäätäjää vastaan.⁷⁷

Lehti markkinoi positiivista suhtautumista lakisääteisiin etuuksiin. Väestöliiton painamaa *Isän kalenteria* ja *Äidin kalenteria* mainostet-

tiin korostamalla, että julkaisu sisältää ”kaikki perheellisiä koskevat tärkeät tiedot sosialisesta lainsäädännöstämme” ja että sen avulla esimerkiksi perheenisä näkee ”onko hän osannut käyttää kaikki lakien hänelle ja perheelleen suomat mahdollisuudet hyväkseen”.⁷⁸ Lehti kannusti myös tuen pyytämiseen ympäröivältä yhteisöltä vuokrattavan viljelypalstan saamiseksi ja korosti, ettei talkooapuun turvautuminen ole häpeä.⁷⁹ Siten lehti pyrki nostamaan vähävaraiset perheet yhteisössään tasavertaiseen asemaan varakkaampien pitäjäläisten kanssa.

Lehti kasvatti harkintaan ja suunnitelmallisuuteen: perheiden oli ulotettava katse pidemmälle ja pohdittava, miten perhelisävarat voitiin järkevimmin käyttää. Perheitä opastettiin huomaamaan kodin puutteita sekä punnitsemaan niiden kohentamisen kiireellisyysjärjestyttä. Parannuksiin motivoitiin muun muassa säilömiseen ja puutarhanhoitoon liittyvin kilpailuin.⁸⁰ Samalla lehti normitti, millaisia kotien tuli puitteiltaan olla:

Olisi [...] toivottavaa, että perheen isät tänä keväänä koettaisivat suorittaa ainakin pienempiä asuntojen korjauksia [...]. Vetoiset seinät voidaan tilkitä, lattiat avata ja välipohjat varustaa uusin täytein. Ruoka- ja vaatekomerot ja puukatokset olisi saatava jokaiseen kotiin.⁸¹

Tämän jälkeen ei Suomessa enää saa olla yhtään kotia, jossa lapsia makuutetaan sellaisissa olosuhteissa kuin kuvamme osoittavat. Jos sellaisia kuitenkin esiintyy, [...] ei vika enää ole tavarantuotteessa vaan vanhemmissa, jotka eivät ole oikealla tavalla valvoneet lastensa etuja [...].⁸²

Meidän Perhe kannusti lukijoitaan vuorovaikutteisuuteen. Äideille, lapsille ja perheenisille suunnattiin omat kyselynsä. Perheiltä tiedusteltiin, mitä he pitivät perhelisänä saaduista lasten

72. MP 1/1944, 10.

73. MP 1/1948, 4.

74. MP 5/1945, 11. Myös MP 3/1944, 4.

75. MP 5/1945, 13.

76. MP 2/1944, 14; MP 2/1947, 9.

77. Bergenheim 2020, 286.

78. MP 4/1947, 11; MP 4/1948, liite.

79. MP 1/1944, 13; MP 2/1946, 10.

80. MP 1/1946, 2; MP 2/1946, 6; MP 3/1946, 12; MP 3/1947, 4–5; MP 4/1948, 4.

81. MP 2/1947, 3.

82. MP 2/1947, 8.

TILAUSKAVAKE.

----- kunnan huoltolautakunnalle.

Meidän Perhe-lehdessä olleen kehoituksen mukaan ilmoitamme, että perheeseemme kipeimmin tarvittaisiin:

1) Lasten suoja-puku	n:o -----,	-----	ikäiselle lapselle sopiva.
2) Tyttöjen kerrasto	n:o -----,	-----	ikäiselle tytölle sopiva.
3) Poikien paita	n:o -----	}	-----
alushousut	n:o -----		

Huomautamme vielä, että kukin saa tilata vain yhden yllämainituista, joko 1, 2, tai 3.)

Kunnioittaen

(perheen päämiehen nimi)

suoja-puvuista sekä pyydettiin parannusehdotuksia. Osallistumisen ponttimena oli parhaiden ehdotusten palkitseminen.⁸³ Lukijoiden toiveisiin myös reagoitiin. Vuonna 1946 lukija toivoi, että lastenvaatekankaat olisivat kauniimpia ja vähemmän laitosvaatteita muistuttavia. Kahta vuotta myöhemmin Väestöliitto korosti, että liiallisen samankaltaisuuden välttämiseksi lastenvaatteita oli saatavissa useampaa väriä ja kuosia.⁸⁴ SKDL:n *Vapaa Sana* -lehdessä vuonna 1945 ”Ruoveden äidit” kritisoivat, kuinka lapsipropagandan tuloksena ”joka paikassa vilisee lastenvaunuja ja lapsia”, mutta äideillä ei ollut edes lakanoita eikä peitteitä lapsilleen. ”Miksei perhelisää voisi saada vaikka vuodevaatteina, silloin se jossain tuntuisi”, äidit kysyivät.⁸⁵ Jo tuolloin perhelisää jaettiin vähäisessä määrin vuodevaatteina, mutta vuonna 1947 pääpaino asetettiin sänkyvaatteisiin ja jokaiselle perheelle luvattiin ainakin yksi huopa.⁸⁶

Kun Väestöliiton ja Lääkintöhallituksen joh-tohenkilöt kävivät vuonna 1945 tutustumassa Pohjois-Savon ja Kainuun perhelisäperheiden oloihin, poikkeuksellista oli se, että perheiden

■ Kuva 2. Tilauskaavake *Meidän Perhe* -lehdessä. Perhelisä loi uusia malleja avustuksen hakemiseen ja rakensi uudenlaista yhteiskuntasuhdetta nostamalla avunsaajat aktiivisiksi toimijoiksi.

vanhemmat kutsuttiin viranomaisten kanssa ”yhteiseen neuvonpitoon”. Vastaavanlainen tilaisuus, johon köyhäinhoidokit ja viranomaiset olisivat osallistuneet muodollisesti tasaveroisina, olisi ollut ajatuksena miltei mahdoton. Tilaisuutta kuvattiin vilkkaaksi keskusteluksi, johon ”sekä isät että äidit innolla osallistuivat”, ja jossa ”syrjäisimmänkin salokylän emäntä esitti asi-ansa selvästi ja harkitusti ja toi monta huomion-arvoista näkökohtaa esille.” Tämä tulkinta tuotti kokemusta köyhien perheiden tasa-arvoisesta mahdollisuudesta omaa elämäänsä koskevaan yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.⁸⁷

Kaksisuuntainen luottamus ja tulevaisuususko

Meidän Perhe esitti vuonna 1948 tarinan Kivipe-rästä, ”pienestä mökkirähjästä autiolla mäentör-

83. MP 2/1945, 8–9; MP 3/1946, 5; MP 1/1948, 4; MP 2/1948, 15; MP 5/1948, 7.

84. MP 4/1946, 5–6; MP 1/1948, 8–10.

85. *Vapaa Sana* 13.7.1945, 5.

86. MP 1/1945, 11; MP 2/1947, 8–9.

87. MP 4/1945, 6–9.

mällä,” josta muutamassa vuodessa tuli perhelisän ja perheen työteliäisyyden ansiosta ”paikkakunnan kauneimpia pienasumuksia”. Lehti korosti kertomuksen osoittavan, ettei ”sinunkaan kodissasi” ole mahdotonta aikaansaada ”miltei sadulta tuntuvaa muutosta”.⁸⁸ Lause ”nykyään on jo mahdollisuus parempaan” tiivistä perhelisään – ja sittemmin lapsilisään – liitetyn eteenpäinmenon ja edistyksen vision, jota havainnollistettiin oikeilla kuvilla.⁸⁹

Perhelisätavaroiden aineellinen merkitys korostui lähtötilanteen heikkouden takia. Vähävaraisten perheiden lasten kuvattiin kulkevan lähes alastomina ja tuhansien lasten todettiin joutuneen jäämään vaate- ja jalkinepulan takia pois kansakoulusta.⁹⁰ Perhelisätuotteiden todettiin luovan suurperheille jopa etuoikeutetun mahdollisuuden kodin kohentamiseen, sillä pulan ja säännöstelyn takia tavaroita ”ei aina olisi selvällä rahallakaan saatu”.⁹¹ Kun esimerkiksi lasten suojapuvun todettiin lyöneen ”itsensä läpi myöskin maaseudulla”, on ilmeistä, että tarjolla olevat etuudet muokkasivat pukeutumiskulttuuria.⁹² Lukijakirjeet välittivät kiitollisuutta kohentuneista elinoloista, ja lehden kuvastot loivat perheille sekä uusia tarpeita että odotuksia niiden täyttymisestä:

Monesti olisivat lapseni saaneet palettua ilman Teidän apuanne [...] vanhin tyttäreni juoksi koulussa polvet paljaina saaden kurkkumädän, kun hän vilustui. Hän joutui sairaalaan [...] Kun suojapukuja ruvettiin jakamaan, sain hänellekin sellaisen.⁹³

Perhelisävaroilla olen jo saanut ”Maijakappin”. Kauniin Kodin astiaston sain juuri joululahjaksi. Kolmetuhatta markkaa sijoitin viime kesänä karjanrehun hankkimiseen ja osan tämän vuoden perhelisästä olen anonut ja nostanut polttopuiden hankintaa varten. Olen

■ Kuva 3. Viisilapsisen perheen yhden vuoden perhelisä- ja lapsilisäetuksien mahdollistamat uudistukset *Meidän Perhe* -lehden mukaan (MP 1/1949, 20).

88. MP 3/1948, 2, 20.

89. MP 1/1949, 20.

90. Tolonen 1944, 498–499; MP 2/1947, 8–9; MP 1/1948, 4; Nieminen, 1948, 179.

91. MP 4/1946, 9.

92. MP 4/1945, 8.

93. MP 2/1947, 2.

myös tilannut kattilan. Keittiökaapin haluaisin saada keittiöni seinälle, jolloin voisin ensi vuonna sijoittaa Maijakaappiin liinavaattemme.⁹⁴

Lehti loi ja ylläpiti positiivista tulkintaa perhelisän yhteiskunnallisesta merkityksestä. Sen palstoilla kristillisyyteen nojaava hengellinen turvallisuus nivoutui yhteiskunnan uuden turvaverkon luomaan osallisuuteen kansakunnan yhteisestä tulevaisuudesta:

Meitä kutsutaan uudelle taipaleelle, jolla menneisyyden painot eivät masenna maahan, vaan jossa kuljetaan lapsenuskon varassa, iloisina luottavaisina, turvattuina, käsi sen suuren ja mahtavan Isän kädessä, joka tietää kaiken, joka voi kaiken ja jonka lapsia me kaikki olemme.⁹⁵

Suuret perheet, jos niissä vallitsee jumalanpe- lon henki ja yhteiskuntaa rakentava mieli, ovat kansakunnan tulevaisuuden toivo.⁹⁶

Keskisuomalaisen Mäkisen emännän kiitollinen lausahdus Väestöliiton edustajan vieraillessa perheessä tiivistyi yhteiskunnallisen huolenpidon kokemuksen vuonna 1944:

Kyllä me isän kanssa olemme sanoneet, että iso asia se on, että meistäkin, joilla on nää suuret lapsijoukot, on näin ruvettu huolta pitämään. Niin se on kuin olisi kädestä otettu.

Perhelisälle annettua merkitystä yhteiskunnallisen turvallisuuden ja luottamuksen rakentamisessa täydensi kuvaus perheen asunnosta, jossa etuus oli nostettu kunniapaikalle: ”Ruskean pahnin peittämällä seinällä on kiinnitetty presidenttimarsalkkamme kuva ja ripustimessa sen vieressä on ”Meidän Perhe”-lehti.”⁹⁷ Lehden jatkokertomuksessa pian avioituva pientilallisen tytär puolestaan kommentoi nuorille pareille myön-

nettävän valtiollisen kodinperustamislainan (1944–1957) mahdollisuutta tavalla, joka osoitti yhteiskuntakokemuksen erityisyyden:

Siinä on mielestäni jotakin [...] ihan kaunista. Älkää naurako! Onhan se suurenmoista, että yhteiskunta noin luottaa meihin ... meidän hyviin aikomuksiimme.⁹⁸

Kommentti osoittaa, kuinka hyvinvointivaltion rakennusvaiheessa korostettiin kokemusta siitä, että yhteiskunta piti vähävaraisia perheitä tärkeinä ja mielsi lastenkasvatuksen luottamusteh- täväksi.⁹⁹ Se, että yhteiskunta tuellaan osoitti luot- tavansa vähävaraisiin perheisiin, pyrki luomaan omanarvontuntoa ja uudenlaista yhteiskuntaan kuulumista. Anna Metterin käsitteitä lainaten perhelisä synnytti yhteiskunnallisen tunnustus- suhteen, jossa perheille myönnettyihin sosiaali- siini oikeuksiin kytkeytyi perheiden kokemuksen ja merkityksen tunnistaminen.¹⁰⁰

Perhelisän – ja varsinkin sen rinnalla loppu- vuodesta 1948 alkaen myönnetyn, suuruudeltaan jopa miltei kaksinkertaisen lapsilisäetuuden¹⁰¹ – todettiin luovan taloudellista jatkuvuutta: ”tur- vallisemmalla mielellä kuin kenties koskaan aikaisemmin voi moni perheenhuoltaja katsoa tulevaisuuteen”.¹⁰² Lakisääteiset neuvolat (1944) sekä kunnanlääkäreiden (1943), terveyssisarten (1943) ja kätilöiden (1944) parempi saatavuus, samoin kuin maksuton kouluruokailu (1948) mahdollistivat osaltaan positiivisen tulevaisuus- vision.¹⁰³ ”Monessa, jonka mieli uhkasi vaikeuk- sien keskellä kokonaan lamaantua, on herännyt voimakas *eteenpäin pyrkimisen halu*”, kuvaili *Meidän Perhe*.¹⁰⁴ Keski-Suomen perhelisäperhei- den haastattelut loivat raportioijan mukaan tule- vaisuudenuskollaan rohkaisevan kuvan:

Isännän kasvot saavat lujan ja määrätietoisen ilmeen hänen selitellessään suunnitelmiaan:

94. MP 3/1946, 12.

95. MP 6/1945, 4.

96. MP 5/1946, 3.

97. MP 3/1944, 9.

98. MP 2/1948, 13.

99. V. J. Sukselainen, Kunnalliset elimet väestöpolitiikan hoitajina. MLK 8/1943, 115–117.

100. Metteri 2012, 192.

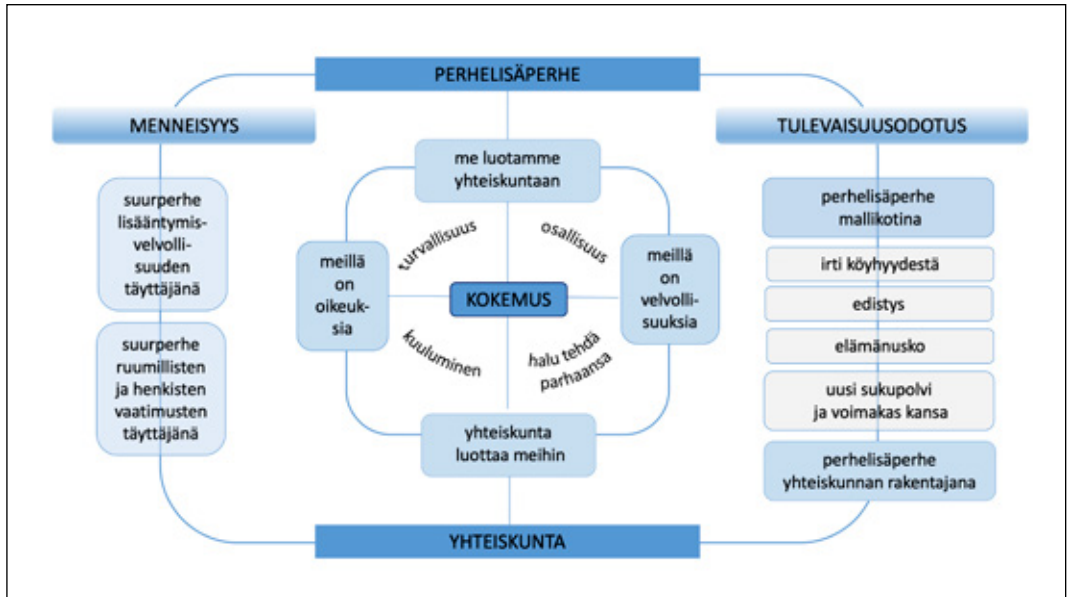
101. Salomaa 1960, 162.

102. MP 1/1949, 3.

103. Harjula 2015, 117–154, 177–210, 365–367.

104. MP 1/1944, 3. Kursiivi alkuperäinen.

Kuvio 1. Perhelisän yhteiskuntakokemuksen ihanne 1940-luvulla.

– Ei tämä nyt vielä mitään ole, mutta kunhan vähän aikaa kuluu ja nuo vanhemmat pojat kasvavat, niin silloin täällä varmasti näyttää toiselta [...] yhteistä on kaikkialla sama määrätietoinen ponnistelu ja yrittämisen halu. Ja kaikkialla on suurimpana rikkautena iloisesti hääriävä, varttuva lapsiparvi, [...] joka samalla takaa onnellisemman huomispäivän laajenevien viljavainioiden ja paremman toimeentulon muodossa.¹⁰⁵

Ihanteellisessa, ”edistysnäläisessä”¹⁰⁶ perhelisäperheessä äiti oli kodin sydän ja isä ”perheen tukena ja turvana ja perheenäidin auttajana” osallistui kotitöihin sekä otti vastuuta paitsi aineellisesta myös henkisestä kehityksestä.¹⁰⁷ Vastuuntuntoon ja optimismiin kasvatetut lapset halusivat ”tulla kunnon kansalaiseksi ja olla isänmaallemme hyvä lapsi”.¹⁰⁸ Lehti markkinoi Väestöliiton käynnistämää kotisisäkouluista perhelisäperheiden tyttärien tulevaisuuden

alana ja informoi, millaisiin opintoavustuksiin lapset olivat ammattiopintolain (1945) myötä oikeutettuja.¹⁰⁹ *Meidän Perhe* loi mallin, jossa koko perhe rakensi tulevaisuuden yhteiskuntaa integroitumalla aikakauden väestöpolitiikan airuiksi: työt koulutautuivat kotisisäriksi, isä ja pojat toimivat Väestöliiton lehtitilausten asiamiehinä ja koko perhe kohensi kotiaan sosiaalietuuk- sien avulla.¹¹⁰

Johtopäätökset

Perhelisä edusti 1940-luvun alussa sosiaaliturvan uusinta innovaatiota, joka tavaramuotoisuutensa sekä avustuksen saajille asetettujen erityiskriteerien takia jäi jo saman vuosikymmenen lopulla modernien etuuksien varjoon. Murrosvaiheen etuutena perhelisä rakensi kokemusta yhteiskunnasta uuden ja vanhan rajapinnalla. Perhelisän saajille yhteiskunta määrityksi paikallisen, kunnallisen ja valtiollisen uudenaikaisen yhteiskentou- tumana, kun etuuden myöntäminen toteutui

105. MP 3/1944, 10.

106. MP 1/1944, 10.

107. MP 4/1944, 13–15; MP 1/1947, 3–4; MP 2–3/1949, 4–6, 14.

108. Esim. MP 1/1944, 15–16, 18; MP 2/1944, 18; MP 2/1946, 13–15.

109. MP 2/1945, 3–4; MP 5/1945, 7–8; MP 1/1948, 12–13; MP 2–3/1949, 14.

110. MP 4/1946, 18–19.

kunnan viranomaisten, luottamushenkilöiden, paikallisjärjestöjen ja Väestöliiton osin jännitteisenä vuorovaikutuksena. Samalla etuus nosti perheen osaksi yhteiskuntaa, sen aktiiviseksi toimijaksi. Kuvio 1. kokoaa yhteen perhelisään oikeutettujen ihannekokemuksen, jota etuus käyttööneen sekä aikalaiskeskustelu perhelisäperheille suunnatun *Meidän Perhe* -lehden johdolla raamitti.

Perhelisän ihannekokemuksessa vastavuoroisten oikeuksien ja velvollisuuksien aikajänne ulottui menneisyydestä tulevaisuuteen. Siihen nivoutui kaksisuuntaisesti rakentuva kokemus perheen ja yhteiskunnan välisestä luottamuksesta. Se, että yhteiskunta luotti vähävaraisiin perheisiin oikeuttamalla heidät etuuteen, tuotti uudenlaista, luokkarajat ja sosiaalisen aseman ylittävää yhteiskuntaan kuulumista, kun taas perheiden luottamus yhteiskuntaan rakensi turvallisuudentunnetta. Perhelisä loi uudenlaisia tulevaisuudenodotuksia ja lupauksia, jotka konkretisoituivat vuosi vuodelta täydentyvänä kodin kalustuksena ja parempana vaatetuksena. Ihanneilanteessa perheitä osallistava etuus loi kokemusta arvostetuksi tulemisesta ja halua tehdä parhaansa osana yhteiskuntaa.

Viranomaiskontrolleineen etuus saattoi toki tuottaa saajilleen yhtä lailla turvattomuuden ja mitätöinnin kokemuksia. Niille perheille, jotka jäivät etuuden ulkopuolelle, perhelisä näyttäytyi ulossulkemisena ja arvottomuutena. Samalla, kun ulossulkeminen määritti perheen yhteiskunnan taakaksi, se ylläpiti köyhyyden, toivottomuuden ja näköalattomuuden kehää. On ilmeistä, että kelvollisia ja kelvottomia perheitä erotteleva etuus toimi siten 1940-luvun yhteisöissä kateelli-

suuden, häpeän, katkeruuden ja epätasa-arvon lähteenä.

Perhelisän tarkastelu nostaa esiin hyvinvointivaltion rakentumisen kerroksellisuuden. Kun köyhäinhoidosta vastannut kunnan huoltolautakunta sai tehtäväkseen uusien sosiaalityötoimien jaon, se kantoi mukanaan köyhäinavun stigmatsoivaa kokemusta. Kun samat perheet saattoivat saada sekä köyhäinapua, perhelisää että lapsilisää, nämä eri etuudet erilaisine käytäntöineen tuottivat osin ristiriitaista yhteiskuntakokemusta erilaisine aikahorisontteineen ja rakentamalla erilaista, perheeseen tai yksilöön nojaavaa toimijuutta.

Perhelisän erityispiirteet – harkinnanvaraisuus hakijan kelvollisuuden perusteella, valvonta, vastavuoroisuutta korostava aktivointi ja vastuullistaminen – ovat kriteerejä, joiden nojalla etuus tulkittiin 1970-luvulle tultaessa hyvinvointivaltion ihanteiden vastaiseksi.¹¹¹ Hyvinvointivaltion kerroksellisuudesta kertoo se, että 2000-luvun sosiaaliturvan uudistuspyrkimyksissä nuo samat seikat on nostettu uudelleen tavoiteltaviksi. 2000-luvun sosiaaliturvaan verrattuna 1940-luvun perhelisän valttina oli odotushorisontti, joka loi saajilleen tuleviin sukupolviin ulottuvan vision kohenevista elinoloista ja paremmasta tulevaisuudesta.¹¹²

Dosentti **Minna Harjula** työskentelee yliopistotutkijana Kokemuksen historian huippuyksikössä (HEX) Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: minna.harjula@tuni.fi

111. KM 1968: B 86, 28; Herten 1967.

112. Esim. Raija Julkunen, *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Gummerus 2006; Raija Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot. Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavina*. SoPhi 2017, 355–367.